AZƏRBAYCAN DİLİ (dövlət dili)

TAM ORTA (11 illik) TƏHSİL SƏVİYYƏSİ ÜZRƏ BURAXILIŞ İMTAHANI PROQRAMI

Proqram fənn kurikulumu üzrə təlim nəticələrinə uyğun olaraq V-XI sinif dərslikləri əsasında hazırlanmışdır.

İmtahanda fənn kurikulumunun Azərbaycan dili (dövlət dili) fənni üçün müəyyən etdiyi 4 məzmun xəttinə (**"Dinləyib-anlama", "Danışma", "Oxu", "Yazı"**) aid alt standartların hamısı üzrə bilik və bacarıqların yoxlanılması mümkün deyil. Bəzi alt standartların tələblərinin yoxlanılması üçün müəyyən vasitələr tələb edildiyindən onlarla bağlı tapşırıqlardan istifadə olunması məqsədəuyğun hesab edilmir.

İmtahanda məzmun standartlarının təlim nəticələrində nəzərdə tutulmuş tətbiqetmə, tədqiqetmə, əlaqələndirmə, uyğunluğu müəyyənetmə, fərqləndirmə, fikrini sxemlər, cədvəllərlə ifadəetmə, mühakiməyürütmə, əsaslandırma bacarıqlarının sistemli şəkildə nümayiş etdirilməsi tələb olunur.

Proqram 3 məzmun xətti (**"Dinləyib-anlama", "Oxu", "Yazı"**) üzrə alt standartların yoxlanılması və qiymətləndirilməsi üçün verilmiş materialları əhatə edir.

"Oxu" məzmun xətti ilə bağlı, əsasən, aşağıdakılara uyğun bilik və bacarıqlar nümayiş etdirilməlidir: mətndəki sözləri orfoepik qaydalara uyğun oxumaq, mətndəki əsas fikrə uyğun fakt və hadisələri müəyyənləşdirmək, mətndəki əsas nitq hissələrini qrammatik mənasına görə izah etmək, mətnin tərkib hissələrini (giriş, əsas hissə, nəticə) müəyyənləşdirmək, mətndəki söz və ifadələrin mənasını sintaktik vəzifəsinə görə dəqiqləşdirmək, mətndəki fikirlərə münasibət bildirmək, mətndəki söz və ifadələrin kontekstə uyğun mənasını izah etmək, məqsəd və intonasiyaya görə cümlələrin növünü müəyyən etmək, mətndəki söz və ifadələri üslubi xüsusiyyətlərinə görə fərqləndirmək, mətndəki söz və ifadələri üslubi xüsusiyyətlərinə görə izah etmək.

"Yazı" məzmun xətti üzrə, əsasən, aşağıdakılara uyğun bilik və bacarıqlar nümayiş etdirilməlidir: topladığı fakt və məlumatlara əsasən plan tərtib etmək, sait və samitlərin, mürəkkəb sözlərin yazılış qaydalarına, cümlənin sonunda və dialoqlarda durğu işarələri qaydalarına əməl etmək, mətnin hissələri arasında əlaqələri müəyyənləşdirmək, əsas nitq hissələri ilə bağlı yazılış və durğu işarələri qaydalarına əməl etmək, nümunələrdən istifadə etməklə fikirlərini əsaslandırmaq, nitq hissələri ilə bağlı yazılış və durğu işarələri qaydalarına əməl etmək, həmcins üzvlər, izahedici sözlər (əlavələr), müraciət bildirən sözlər (xitab) və ara sözlərlə bağlı durğu işarələri qaydalarına əməl etmək, məntiqi ardıcıllığı gözləməklə özünün və başqasının yazısını təkmilləşdirmək, mürəkkəb cümlədə, vasitəsiz nitqdə durğu işarələrindən istifadə etmək, üslubi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla mətni təkmilləşdirmək, üslubi çalarlarından asılı olaraq sözləri böyük və kiçik hərflərlə yazmaq, durğu işarələri qaydalarına əməl etmək.

"Dinləyib-anlama" məzmun xətti üzrə, əsasən, aşağıdakılara uyğun bilik və bacarıqlar nümayiş etdirilməlidir: dinlənilən mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirmək, əsas fakt və hadisələri seçmək, qruplaşdırmaq və ümumiləşdirmək, fikrin məntiqi ardıcıllığını müəyyənləşdirmək, dinlənilən mətnin məzmununu şərh etmək, buradakı fikirlərlə bağlı mühakimə yürütmək.

Azərbaycan dili (dövlət dili) fənni üzrə təhsil proqramında (kurikulumunda) **"Dil qaydaları"** məzmun xətti nəzərdə tutulmasa da, **"Oxu"** və **"Yazı"** məzmun xətlərinə aid alt standartlar içərisində dil qaydaları ilə bağlı tələblər də öz əksini tapmışdır. Dil qaydaları üzrə, əsasən, aşağıdakılarla bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirilməlidir:

Fonetika. Saitlərin növləri. Bəzi saitlərin uzun tələffüzü. Qoşasaitli sözlərin yazılışı və tələffüzü. Bəzi sözlərdə **"o"** saitinin **[a]** kimi tələffüz edilməsi. Bir qrup qoşasaitli sözlərin tələffüzündə [y] səsinin artırılması. Ahəng qanunu. Heca. Vurğu. Samitlərin növləri. Qoşasamitli sözlərin yazılışı və tələffüzü. Qoşa samitlə bitən təkhecalı sözlərin tələffüzü və yazılışı. Qoşa "tt", "pp", "kk", "qq" ilə yazılan sözlərin tələffüzü. Qoşa "yy" ilə yazılan bəzi sözlərin tələffüzü. Qoşa "ll", "zz", "ss" və s. ilə yazılan

sözlərin tələffüzü. Söz sonundakı “q”, “k” samitlərinin tələffüzü. “M”, “n” ilə bitən sözlərə artırılan “-dan[2] ” şəkilçisinin yazılışı və tələffüzü. “B”, “d”, “g”, “c” samitləri ilə bitən sözlərin tələffüzü.

Leksika. Sözün leksik mənası. Sözün həqiqi və məcazi mənası. Çoxmənalı sözlər. Yazılışı və deyilişi eyni, leksik mənası fərqlənən sözlər (omonimlər). Yaxınmənalı sözlər (sinonimlər). Əksmənalı sözlər (antonimlər). Frazeoloji birləşmələr.

Sözün tərkibi. Kök və şəkilçi. Sözün tərkib hissələri. Leksik və qrammatik şəkilçilər. Şəkilçilərin yazılışı.

Söz yaradıcılığı. Sözün quruluşca növləri. Sadə, düzəltmə, mürəkkəb sözlər. Mürəkkəb sözlərin yazılışı.

Morfologiya: Əsas və köməkçi nitq hissələri.

İsim, onun əşyanın (varlıqların) adını bildirməsi. Tək və cəm isimlər. Ümumi və xüsusi isimlər. Xüsusi isimlərin böyük hərflə yazılması. İsmin halları. Saitlə başlayan şəkilçinin təsirindən söz sonundakı “q” samitinin “ğ” samitinə, “k” samitinin “y” samitinə keçməsi. İsmin mənsubiyyətə (əşya ilə şəxs arasında mənsubluq) görə dəyişməsi.

Sifət, onun əşyaya aid əlamət və keyfiyyət bildirməsi. Sifətin işlənmə yeri. Keyfiyyət bildirən sifətlər. Əlamət bildirən sifətlər. Sifətin dərəcələri. Sifətlərin yazılışı.

Say, onun əşya ilə bağlı miqdar və sıra bildirməsi. Sayın mənaca növləri: miqdar və sıra sayları. Sayların yazılışı.

Əvəzlik, onun əsas nitq hissələrinin yerində işlənməsi. Əvəzliyin məna növləri. Şəxs əvəzlikləri. “O” və “bu” əvəzliklərindən sonra vergülün işlədilməsi.

Zərf, onun hərəkətlə bağlı olması. Zərfin mənaca növləri. Tərzi-hərəkət zərfləri. Zaman zərfləri. Yer zərfləri. Miqdar zərfləri.

Feil, onun əşyanın hərəkətini bildirməsi. Feilin zamanları. Keçmiş zaman. İndiki zaman. Gələcək zaman. Təsdiq və inkar feillər. Feilin şəxsə görə dəyişməsi.

Köməkçi nitq hissələri.

Qoşma köməkçi nitq hissəsi kimi. Qoşmaların yazılışı.

Bağlayıcı cümlə üzvləri və cümlələr arasında əlaqə yaradan köməkçi nitq hissəsi kimi. Bağlayıcıların yazılışı və onlarla bağlı vergülün işlənməsi.

Ədat sözlərin və cümlələrin təsir gücünü artıran köməkçi nitq hissəsi kimi. Ədatların yazılışı.

Modal sözlər danışanın ifadə etdiyi fikrə münasibətini bildirən köməkçi nitq hissəsi kimi. Modal sözlərin cümlədə yeri, yazılışı və onlarla bağlı vergülün işlənməsi.

Nida hiss və həyəcan bildirən köməkçi nitq hissəsi kimi.

Sintaksis. Söz birləşməsi. Söz birləşməsinin söz və cümlədən fərqi.

Cümlə. Məqsəd və intonasiyaya görə cümlənin növləri: nəqli cümlə, sual cümləsi, əmr cümləsi, nida cümləsi.

Cümlə üzvləri. Mübtəda və xəbər cümlənin baş üzvləri kimi. Mübtədanın cümlədə yeri. Xəbər. Mübtəda və xəbərin şəxsə və kəmiyyətə görə uzlaşması. Cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri. Tamamlıq. Təyin. Zərflik.

Həmcins üzvlər. Həmcins üzvlərdə durğu işarələri.

İzahedici sözlər (əlavələr). Əlavələrdə durğu işarələri.

Məntiqi vurğu.

Cümlə üzvləri ilə əlaqələnməyən sözlər. Müraciət bildirən sözlər (xitab). Ara sözlər. Ara sözlərdə durğu işarələri.

Cümlənin quruluşca növləri: Sadə və mürəkkəb cümlələr. Mürəkkəb cümlə. Tabesiz mürəkkəb cümlə. Tabesiz mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri arasında məna əlaqələri. Tabeli mürəkkəb cümlə. Tabeli və tabesiz mürəkkəb cümlələrin bir-biri ilə müqayisəsi. Əsas (baş) və asılı (budaq) cümlə. Asılı (budaq) cümləni əsas (baş) cümləyə bağlayan vasitələr. Mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri arasında durğu işarələri.

Vasitəsiz nitq.

Vasitəli nitq.

Yazı və onun növləri.

Azərbaycan ədəbi dilinin normaları (fonetik, leksik, qrammatik normalar).

Üslubiyyat. Üslublar.

Bədii üslubun xüsusiyyətləri. Sözün informativ və poetik funksiyası. Fərdi üslub. Bədii üslubda obrazlılığın yaradılması vasitələri (bədii təzad, ritorik sual, bədii xitab, bədii nümunələrdə ixtisarlar).

Elmi üslubun xüsusiyyətləri. Sözün terminoloji funksiyası.

Publisistik üslubun xüsusiyyətləri.

Rəsmi-işgüzar üslubun xüsusiyyətləri. Rəsmi sənədlər və işgüzar sənədlər.

Məişət üslubunun xüsusiyyətləri.

Nitq etiketləri.

Qeyd: Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan dilinin orfoepiya normaları”nın təsdiq edilməsi haqqında 18 iyun 2021-ci il tarixli 175 №-li qərarında əksini tapan bəzi qaydalar şagirdlərin istifadə etdikləri aşağı sinif dərsliklərində verilmədiyindən imtahanlarda bu mövzularla bağlı tapşırıqlardan istifadə edilməyəcək:

1. tərkibində ***ae***, ***ea***, ***eə***, ***əa***, ***eo***, ***üa***, ***üə***, ***au***, ***ua***, ***ue***, ***uə*** yanaşı yazılan saitlərin işləndiyi sözlərin tələffüzü ilə bağlı;

2. tərkibində **ov**, **öv** hərf birləşmələri olan sözlərin tələffüzü ilə bağlı.

ƏSAS ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. *Rafiq İsmayılov, Ülkər Nurullayeva, Reyhan Həbibli. "Azərbaycan dili (dövlət dili)". 5-ci sinif, Bakı – 2024.*
2. *H.Q.Abdullayeva, İ.A.Əfəndiyeva, M.Ə.Ələsgərova. "Azərbaycan dili". 6-cı sinif, Bakı – 2021.*
3. *S. Bektaşi, Y. Abdullayeva. "Azərbaycan dili". 6-cı sinif, Bakı – 2021.*
4. *S.Bektaşi, Y.Abdullayeva. "Azərbaycan dili". 7-ci sinif, Bakı – 2022.*
5. *S. Bektaşi, Y. Abdullayeva. "Azərbaycan dili". 8-ci sinif, Bakı – 2023.*
6. *S.Q.Bektaşi, A.İsmayılova. "Azərbaycan dili (dövlət dili)". 9-cu sinif, Bakı – 2024.*
7. *N.Cəfərov, S.Q.Bektaşi, A.İsmayılova. "Azərbaycan dili". 10-cu sinif, Bakı – 2022.*
8. *S.Q.Bektaşi. "Azərbaycan dili". 11-ci sinif, Bakı – 2023.*

ƏLAVƏ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. *"Azərbaycan dili" (dövlət dili). Azərbaycan dili istisna olmaqla, tədris digər dillərdə olan ümumtəhsil müəssisələrinin şagirdləri, müəllimləri və Azərbaycan dili (dövlət dili) fənni üzrə imtahana hazırlaşanlar üçün vəsait. – Bakı, 2022*
2. *"Azərbaycan dili". 5-11-ci siniflər üçün qiymətləndirmə tapşırıqları kitabçaları. "Abituriyent" jurnalının 1-ci nömrəsinin əlavəsi. – Bakı, 2023.*
3. *"Azərbaycan dili". Test toplusu."Abituriyent" jurnalının 1-ci nömrəsinin əlavəsi. – Bakı, 2023.*